

“CRIZA CIVILIZAȚIEI” ȘI NICHIFOR CRAINIC STUDIU PRELIMINAR ASUPRA TRADIȚIONALISMULUI INTERBELIC

EMIL PERHINSCHI

Sfârșitul secolului XVII a adus o nouă formă unei vechi preocupări: fricile, sau mai degrabă preocupările milenariste și-au început tranziția către ceea ce va fi conștientizat către sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX ca o **criză a Occidentului**.

În acest studiu vom încerca să reevaluăm modul de raportare al lui N. Crainic la problema **prăbușirii Occidentului** și implicațiile pe care le are în gândirea sa politică.

I Genealogia crizei

Considerăm că un excurs prin genealogia “crizei” este absolut necesar pentru a putea încadra mai corect gândirea lui Nichifor Crainic.

De la ideea vârstelor omenirii până la conștiința epigonică a oamenilor Evului de Mijloc, credința că prezentul este doar o copie palidă a unui trecut mai deplin real(izat) este un loc comun. Trendul descendent era o fatalitate inexorabilă și putea fi oprit doar de o intervenție de dincolo de puterile omeniești.

Noua definire a crizei este diferită: există un punct în care începe, există agenți ai ei care pot fi identificați cât se poate de concret și, mai important, se pot găsi, dacă nu s-au găsit deja, soluții. Simptomele decadenței sunt puse în legătură cu dezvoltarea industrială: materialism, speculații de bursă, corupție în politică, mercantilizare a artei și literaturii, lipsă de ideal și de interes pentru artă.

Genealogia definirii voluntariste a crizei ar putea începe cu Winckelmann (de care, după părerea mea, Crainic este mult mai apropiat decât de Spengler, cel atât de des citat azi) - cu nașterea ideii de "stat estetic" și cu supralicitarea limbii ca marcă etnică și ca purtătoare a specificității spirituale a unui popor. "Statul estetic" îl regăsim apoi la Fr. Schiller, și, mai târziu, la romantici, care ajung până la a confunda religia cu arta, propovăduind o "religie a poeziei, originalității, dragostei, misterului și a nostalgiei infinitului"¹, identificată uneori cu creștinismul (fie și într-o formă eliberată de dogmatism) sau chiar diferită de acesta.

Conștiința crizei pătrunde până dincolo de frontierele răsăritene ale Europei "civilizate", salvofiliu ruși căutând salvarea în creștinismul de rit răsăritean, apreciat pentru calitățile spirituale ale credinței simultan cu ignorarea subtilităților dogmatice².

Întorcându-ne în Europa celei de-a doua jumătăți a secolului XIX descoperim pe Paul de Lagarde punând bazele unei religii germanice și pe Julius Langbehn descoperind salvarea în transformarea germanilor în artiști, cu Rembrandt ca învățător (**Rembrandt als Erzieher**)³. Fraza cu care acest volum se deschide este o lamentație care va deveni un loc comun în perioada care ne interesează în mod direct:

*Nu mai este de mult un secret că viața spirituală contemporană a poporului german este într-o stare de lentă degradare. Științele s-au disipat în specializări; în domeniul cugetării și al literaturii lipsesc deschizătorii de epoci. Artelor vizuale le lipsește monumentalitatea, deși maeștrii nu lipsesc; muzicienii sunt rari în vreme ce interpreții abundă. În acestea se exprimă, fără îndoială, tendința democratică, nivelatoare și de atomizare a acestei țări. Mai mult decât atât, întreaga cultură a prezentului este ... întoarsă către trecut; este mai puțin preocupată de crearea de noi valori cât de catalogarea celor vechi...*⁴

După ce s-a încercat "purificarea" sa prin crearea unei "religii germanice" cu o componentă esteticistă foarte marcată, supremația creștinismului ca doctrină soteriologică este contestată de teosofie

¹ Nader Saiedi, *The Birth of Social Theory. Social Thought in the Enlightenment and Romanticism*, University Press of America, Lanham, New York, London, 1993, p. 136. Vezi și Joseph Chytry, *The Aesthetic State. A Quest in Modern German Thought*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1989.

² Richard Hare, *Pioneers of Russian Social Thought*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1951, p. 107.

³ Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair. A Study in the Rise of the Germanic Ideology*, Anchor Books, New York, 1965 și George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, London, 1966.

⁴ Julius Langbehn, *Rembrandt als Erzieher*, 1890, *apud* Fritz Stern, *op.cit.*, pp. 159-160.

(Madame Blavatsky, Annie Besant), antroposofie (Rudolf Steiner), culte solare, culte druidice (dintr-un astfel de grup, cu preocupări artistice, au făcut parte și două regine ale României, Carmen-Sylva și Maria⁵), spiritism (după o mărturie a lui N. Crainic din **Memorii**, și legionarii au avut această pasiune), filosofii orientale și diverse alte forme de ocultism.

Începutul secolului XX aduce formularea de către Hugo von Hoffmanstahl a termenului “revoluție conservatoare”, pe Eugen Diederichs cu editura sa “teosofică” unde reeditează pe Meister Eckhart (în ce ediție l-a citit oare Crainic?), pe Thomas Mann, Hermann Hesse, Miguel de Unamuno, Charles Péguy, Ortega y Gasset, R. Guenon, P. Valéry, Giovanni Papini.... Războiul închide un cerc în care imaginea crizei nu făcea decât să recircule violența între două tabere care căutau, fiecare în cealaltă, o reflectare în negativ și de aceea, deculpabilizatoare.

În timpul precarei păci care urmează li se alătură și alte voci, între care a lui Spengler este doar cea mai cunoscută, în proclamarea, sau, în măsura în care acest lucru le oferea o identitate pozitivă, celebrarea crizei.

II.

... N. Crainic e un îndemânat ec făcător de prozești. El știe să câștice tinerimea, să-i inculce ideea de “haos”, pentru ca apoi să-i găsească “punctele cardinale”. E “vremea tineretului”, declară el, “între generația veche și generația nouă există, incontestabil un hiatus” (care de fapt nu există de vreme ce gânditorul însuși își găsește precursori), bânțuie “șomajul intelectual”, tânărul e “setos de concepție integrală de viață în care să-și salveze sufletul din ruinele ce se îngrămădesc împrejur”, “plăpânda ființă a acestei generații nu s-a scăldat în izvoarele de cleștar ale zânelor”, “gospodăriile familiilor lor sunt ruinate de iureșul războiului”, tineretul “poartă în suflet răzbunarea misterioasă a morșilor din război”, se cere exterminarea “marilor tâlhari politici”, librăriile “gem de tipăritura pornografică în care imaginea trupului gol se întrece cu textul celor mai abjecte apologii ale instinctelor inferioare” etc. O dată evocată această atmosferă de catastrofă, gânditorul aruncă punșile de salvare. ...”⁶

⁵ În “Cuvântul”, II, nr. 260, p. 2 se anunța admiterea reginei Maria ca bard “Gorsed” într-o asociație de druizi gaelici, aceeași în care anterior fusese admisă Carmen-Silva.

⁶ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, Ed. Minerva, București, 1982, p. 873.

George Călinescu a surprins chiar esența activității doctrinare a lui N. Crainic din deceniul al patrulea. Cu toate că ignoră o primă etapă, corespunzând, în general, deceniului al III-lea, putem începe la afirmațiile citate mai sus prin a preciza raporturile gândirismului cu ideologia crizei civilizației occidentale. Pornind de la definirea crizei așa cum a evoluat în timp, vom discuta critica lumii contemporane, premisele de la care pornea în a căuta soluții, și vom încheia cu viziune generală asupra modului în care N. Crainic vedea posibilitatea salvării.

Opoziția cultură-natură și definirea crizei la Nichifor Crainic

Putem spune că N. Crainic a trecut prin două faze. În prima opoziția în jurul căreia își construiește discursul este “cultură-natură”, primul termen fiind cel care are conotațiile pozitive. Mai ales în anii 1923-1925 insistă foarte mult asupra educației.

În **Politică și ortodoxie** (1923)⁷, constatând ritualismul gol al creștinismului popular, afirma:

Credința populară e o încredere oarbă în atotputernicia formulei rituale de a face și de a desface legile naturii în interesul naivului credincios. ... el confundă adesea lucrurile și, răzbunări pe care ar trebui să le aștepte de la farmecele vrăjitoarești, le cere slujbelor bisericesti: e vorba de așa-zisele acatiste în înțeles popular. Dar și-n fața preotului, și-n fața vrăjitoareii, credinciosul rămâne pasiv, în afară de actul ce se săvârșește pentru el și la care nu ia parte decât plătind: dacă n-ar plăti, e convins că magia rituală nu i-ar fi prielnică. Iată până unde merge ritualismul: el nu ridică, ci menține o stare de fapt, făcând necontenite concesii psihologiei primitive, măgulind mentalitatea magică a poporului și suprimând astfel puțința unei dezvoltări în linia desăvârșirii spirituale. Dacă doctrina conservatoare cu orice preț îl admite, el nu poate fi totuși substanța creștinismului evanghelic care poruncește: fiți desăvârșiți precum Tatăl vostru cel din ceruri este! Conservatorismul, de bună credință, se mângâie cu iluzii. În asemenea condiții poporul este numai nominal creștin – fiindcă trăiește în formula Bisericii, precum e nominal civilizat – pentru că e situat în Europa, vatra civilizației.

⁷ N. Crainic, *Politică și ortodoxie*, „Gândirea”, III, 5 (1923)

Acest ritualism gol este o moștenire din vremea în care creștinismul, cucerind punctului de vedere creștin statul, și-a încetat expansiunea. Natura magică a spiritualității populare ar trebui ridicată prin Carte (adică atât prin Biblie, cât și prin cultură), și numai prin ea.

În afară de apelul ferm la autoritatea Evangheliei, care îl plasează clar în cadrul general al începutului anilor '20, ca sprijinitor vremelnic al lui Tudor Popescu, preotul de la Cuibul cu Barză, ani în care popularitatea scriitorilor cu preocupări religioase crescuse mult, de la Charles Péguy până la Spurgeon⁸, și în care se consuma tentativa eșuată a Bisericii Anglicane de a realiza unirea cu Biserica Ortodoxă, trebuie să remarcăm că, împotriva oricăror așteptări, textul citat nu este ceea ce am putea aștepta de la un "tradiționalist" în sensul pe care Zigu Ornea îl dă termenului. Departe de a face apologia vieții rurale, Crainic este un critic al ei. Păgânismului popular îi opune educația evanghelică, așa cum în altă parte opune, în modul cel mai evident, civilizația și cultura, naturii:

*Vijelia vremii noastre a spulberat speranțele și a dezgolit realitatea crudă: poporul trăiește încă în stare de natură, sub imperiul instinctelor primitive. ... Cu sufletul pe care îl are poporul nostru, am putea să fim domnii acestui pământ și nu-i suntem încă decât paraziți; ne mulțumim, pur și simplu, cu ceea ce el ne îmbie. Spiritul rasei nu s-a ridicat încă vulturește, să-i vadă, să-i măsoare, să-i ticluiască, să împlănte în el templele culturii, să-i smulgă din măruntaie comori de civilizație. În piatră zace aurul, în pământ păcura. Sufletul dormitează uriaș, în adâncul mulțimii. Și precum e nevoie de o tehnică industrială pentru a pune în valoare bogățiile pământului, tot astfel e nevoie de o tehnică culturală pentru a valorifica zăcămintele de preț ale sufletului popular.*⁹

Educația are și semnificații politice, trimitând la ideea statului estetic la Winckelmann și Schiller și la radicalismul lor: cea mai bună formă de organizare a statului este democrația, buna lui funcționare și armonia relațiilor dintre cetățeni și fiind asigurate de o educație estetică.:

Democrația a scos pe om din fabrică, din plaiul cu turme, din săliștea de pruni, dintre lanurile de grâu și l-a împins brusc și nepregătit

⁸ Predicator englez din secolul XIX, popular, în România, la începutul anilor '20.

⁹ N. Crainic, *În pragul căminului cultural*, în G.D. Mugur, *Căminul cultural. Îndreptar pentru conducătorii culturii la sate*, Fundația Culturală "Principele Carol", f.a., pp. 6-7.

în forul public, cerându-i să cugete pentru Stat... Problema cea mare e culturalizarea maselor, fără de care nu se pot valorifica biruințele teoretice ale democrației."¹⁰

Toposul crizei este prezent, dar fără a avea poziția centrală de mai târziu. Îl întâlnim în 1923, și sunt prezente aproape toate motivele **crizei**: dominația naturii asupra culturii (atenție, nu a civilizației asupra culturii), exprimată prin dominația haosului, a materiei asupra spiritului, motivul "vițelul de aur", atomizarea, lipsa de unitate...¹¹ Opoziția cultură-civilizație o întâlnim o singură dată, în **Parsifal** (1924). Trebuie menționat că pentru Crainic antinomia aceasta are alte conotații decât pentru Spengler. În altă parte putem descoperi mașinismul și spiritul conviețuind cât se poate de bine: pentru N. Crainic cultura și civilizația sunt aspecte sincrone ale vieții care a depășit stadiul naturii, și nu etape succesive. "Mașinismul" va mai fi condamnat abia în 1944, în legătură cu bombardamentele anglo-americane, dar numai pentru că nu este însoțit de "suflet", și nu în sine¹².

În a doua etapă definirea crizei rămâne aceeași, dar aceasta dobândește un loc central în discurs. Asistăm la prăbușirea încrederii în parlamentarism, termenul "democrație" căpătând conotații negative și fiind înlocuit de "demofilie" ca marcă a politicii radicale pe care N. Crainic o propunea. Respingerea democrației parlamentare se face prin intermediul unei critici estetice prin care, tototdată, își legitimează propria doctrină politică și religioasă, proiectul artistic (tradiționalismul¹³) sau drepturile speciale ale națiunii române asupra teritoriului pe care îl locuiește.

Utopia estetică, criza și antisemitismul

Ideea centrală a **Nostagiei paradisului** exista deja în 1922, chiar dacă o atribuia altcuiva decât lui Dionisie Areopagitul:

Pentru Ind, lumea e manifestarea bucuriei lui Dumnezeu, felurită în aparență, unitară în esență. Esența aceasta e aceeași în ființa

¹⁰ N. Crainic, *Prințul Carol și Fundația sa*, „Cuvântul”, II, 184, 20, iunie (1925).

¹¹ N. Crainic, *Politică și ortodoxie*, „Gândirea”, III, 5 (1923)

¹² N. Crainic, *Tehnica fără suflet*, „Gândirea”, XXII, 6 (1944), pp. 249-253.

¹³ "Tradiționalismul" lui Crainic este doar artistic și constă în promovarea unui stil original bazat pe motive folclorice românești și motive religioase aparținând Ortodoxiei.

*omenească. Eul individual e de-o ființă cu eul universal. Odată pusă, problema fericirii noastre, problema mântuirii, nu se poate rezolva decât prin găsirea aceluia punct de contact, de întrepătrundere esențială dintre ființa noastră și ființa lumii. Acesta este sensul înțelepciunii vizionarilor indici și al practicilor ascetice din pădurile Gangelui. Sens care, în învățătura neindică a lui Tagore, capătă o întorsătură optimistă: viața individuală e o bucurie, cu condiția ca această bucurie s-o trăiești în bucuria vieții universale.*¹⁴

Imaginea lumii ca totalitate și credința în salvarea prin comuniune, în creația artistică, cu transcendentul, oricum ar fi acesta definit, vor reveni permanent. În 1932 descria starea ideală a lumii, concepând-o ca o operă de artă:

*... Prin urmare, principiul lumii e bun și frumos în același timp. Frumusețea lui cea necreată o inducem din întipărirea slavei sale în lucrurile create. ... În Cartea Genezei, Dumnezeu contemplând făptura fragedă din lucrul gândirii sale - ... - găsește că această făptură e bună foarte. Și aceasta înseamnă în același timp că e frumoasă foarte. Într-adevăr, ceea ce caracterizează creația este ordonanța unificatoare ce domină diversitatea ei, e strălucirea armoniei care face diversitate un întreg. Lumea se cheamă îngreșește cosmos, adică ordine, adică podoabă, în opoziție cu haos, adică dezordine, adică urâțenie. Chemând-o la viață din neant, Dumnezeu, care în Vechiul Testament se compară adesea cu un artist ... făcea un cosmos din haos, crea ordine din lipsă de ordine, crea frumusețe din lipsă de frumusețe ...*¹⁵

Criteriul estetic funcționa încă din 1925, când scria despre Panait Istrati:

*Ideologia noastră, formată în școli și în studii, e organizată și de o logică larg cuprinzătoare. Ea caută să îmbrățișeze în proporții și în armonie toate compartimentele edificiului social. Ideologia lui Panait Istrati, smulsă din experiența vieții lui, ne apare dezordonată, unilaterală și exclusivistă. Dezordinea, unilateralitatea, exclusivismul de clasă nu se împacă în nici un caz cu felul nostru de a gândi. Ideologic, stimăm în Panait Istrati un adversar.*¹⁶ Observăm că, din punctul de vedere al lui

¹⁴ N. Crainic, în prefața la Rabindranath Tagore, *Naționalismul*, Cultura Națională, București, 1922, p. 6.

¹⁵ N. Crainic, *Sensul teologic al frumosului*, "Gândirea", XII, 7-9 (1932).

¹⁶ N. Crainic, *Panait Istrati*, "Cuvântul", II, 248, 4 sept. 1925.

N. Crainic, o doctrină politică poate fi judecată după gradul de sistematizare, proporții, armonie și unitate. După David Carroll tocmai acest fapt este trăsătura definitorie a fascismului: "Termenul **fascism literar**, ... nu corespunde unei **aplicări** a ideologiei fasciste la literatură, o formă de determinare a literaturii de către politică; mai degrabă se referă la relația **internă** dintre fascism și literatură. Se poate afirma că fascismul exploatează tendințele totalizatoare implicite literaturii, constituindu-se într-o tehnică, un mod de producere, o formă de ficționalizare sau de esteticizare nu doar a literaturii ci și a politicii, prin transformarea elementelor lor disperate în **opere de artă** organice și autosuficiente."¹⁷

Starea perfectă a lumii fiind un ideal estetic, criza este definită ca degradarea acestuia. De aici derivă o retorică a crizei¹⁸ în care agresiunile agenților ei sunt construite ca îndreptate împotriva armoniei, unității, proporționalității și echilibrului lumii iar conotațiile negative le sunt adăugate prin intermediul categoriilor **inesteticului**:

...cultura modernă și-a pierdut unitatea spirituală. Față de cultura medievală încheagată într-un sistem organic, ea se înfățișează ca un haos în care valorile cucerite apar și dispar continuu în fierberea nestatorniciei.

Spiritul modern declarându-se autonom, adică dezobligat de autoritatea revelației, activitățile sale, la rândul lor, au devenit de asemenea autonome. Aceste autonomii superbe au sfârșit unitatea și au creat, în schimb, anarhia culturii actuale. E un proces de atomizare neconținută care face ca această cultură modernă să fie imensă în amănunt și săracă și nesigură în sens sintetic. ...¹⁹

Chiar drepturile românilor sunt justificate prin concordanța **stilistică** cu peisajul, în timp ce străinii sunt, și sub acest aspect, străini:

...Omul acestei autohtonii ... e microcosmosul în care se rezumă înțelesul mileniilor românești și stihiiile chimice și fizice ale mediului natal. Balada geniului ciobănesc îi zugrăvește părul cu pana de corb și mustața cu spic de grâu. ... El poartă albul zilei în cămașă și seara sură în suman, iar femeia lui plaiul de mai în alțița de pe umeri.

¹⁷ David Carroll, *French Literary Fascism. Nationalism, Anti-Semitism and the Ideology of Culture*, Princeton University Press, Princeton, 1994, p. 7.

¹⁸ Despre fascism ca retorică, vezi Walter L. Adamson, *The Language of Opposition in Early Twentieth Century Italy: Rhetorical Continuities between Prewar Florentine Avant-Garde and Mussolini's Fascism*, "Journal of Modern History", 64, 1 (martie 1992), pp. 22-51.

¹⁹ N. Crainic, *Sensul teologic* ...

... *Contemplați ... pe evreul travestit în plugar basarabean: cu melon pe cap, cu redingotă, în picioarele goale și cu sapa în mână - e veneticul care desfigurează și caricaturizează armonia organică a totului românesc!* ...²⁰

III Soluție

Chiar din 1924 credea că una dintre ele este oferită de unitatea stilistică a culturilor popoarelor ortodoxe, pornind de la care adversitățile și diferențele dintre ele vor putea fi controlate²¹. Nu va renunța nici în 1940 la această posibilitate.

Soluția din 1936 este Statul Etnocratic. Nu este un proiect totalitar: caracterul de totalitate închisă și presupuziția unei funcționări de la sine sub ghidajul unei "voințe generale" lipsesc. Este o încercare de corectare, prin corporatism, a democrației, de **armonizare** a ei: statul dispare ca instanță exterioară societății (și odată cu el și mult-urâta politică și hulitul politicianism), fiind substituit de o organizare care respectă raporturile reale dintre grupurile care alcătuiesc societatea civilă (corporațiile profesionale și grupurile etnice). Aspectul utopic ține tot de viziunea estetizantă a lui N. Crainic: presupune preexistența unei stări ideale care poate fi recuperată printr-o organizare care să reinstaureze principiile inițiale de organizare a totalității sociale.

IV Concluzie

Criza pe care o celebrează (dacă acceptăm că rolul ei este să ofere inteligibilitate unei realități în schimbare, să ofere o identitate pozitivă victimei acestei schimbări, și, mai mult, să-i legitimeze pretenția de a accede la centru) Nichifor Crainic este diferită de cea pe care o combat **tinerii** generației lui Mircea Eliade. Asalt al materiei supra spiritului? Da, dar nu un asalt al civilizației asupra culturii, sau al tehnicii asupra vieții. La început, pentru Crainic **civilizație** și **cultură** sunt aproape sinonime.

²⁰ N. Crainic, *Spiritul autohton*, „Gândirea”, XVII, 4 (1938).

²¹ N. Crainic, *Pacea Balcanului și protectoratul ortodox*, „Gândirea”, IV, 1 (1924).

Mai târziu le va diferenția: o tehnică a vieții spirituale care este cultura și una a vieții materiale care este civilizația. Evident, prima este superioară, dar ele nu pot exista separat decât în cazuri excepționale. Dar amândouă sunt **tehnici**. De aceea li se opune un al treilea termen, **natura** adică starea primitivă, căzută, a omului, în care instinctele nu sunt **educate** și nu sunt supuse comandamentelor unor **tehné**. De aceea stării de natură îi corespunde haosul și animalitatea, care ies la vedere ori de câte ori starea uneia din cele două tehnici, cea a vieții spirituale sau cea a vieții materiale, lasă de dorit.

Criza se desfășoară ca un conflict în cadrul acestei triade. Miza este recuperarea stării paradisiace. Înainte de cădere lumea era într-o stare de armonie, echilibru, ... în fine, frumusețe, perfectă. Căderea distruge această frumusețe, de aceea este necesar un proces de **estetizare** realizat printr-o colaborare divin-umană. Căderea este recuperată, treptat, de acțiunea sfântului, artistului și savantului.

În concret criza se desfășoară pe aceleași coordonate: unitatea, armonia, proporțiile ș.a.m.d. lumii au fost distruse de secularizare. Secularizarea a împins națiunea către haos. Refacerea ordinii pretinde o acțiune fermă de organizare și armonizare, atât spirituală, prin refacerea unității ecumenice a Bisericii și eliberarea ei de sub tirania statului, cât și materială, prin mularea acestuia din urmă pe contururile firești ale națiunii.

Abstract

“THE CRISIS OF CIVILIZATION” AND NICHIFOR CRAINIC. PRELIMINARY STUDY ON INTERWAR TRADITIONALISM

The obsession with the doom of European civilization did not spare Romanian thinkers. I believe that it lays at the foundation of the activity Nichifor Crainic. The solution he put forward was an aesthetic utopia: equating order, goodness and beauty, he called for a cultural policy and a social structure that would respect the principles of stylistic unity, harmony, proportionality, equilibrium, and originality and that should expiate the sins of a fragmented and chaotic world.